

BESZE TIBOR

NÉPESSÉG, NEMZETISÉG, VALLÁS GYÖNGYÖSÖN A HÓDOLTSÁG UTÁN

Abstract: *(Die Bevölkerung, die Nationalitäten und Religionsverteilung in Gyöngyös nach der Türkenherrschaft)* Die Abhandlung korrigiert das in der Fachliteratur eingeführte Bild über die demographischen Fragen in Gyöngyös; Die städtische Gesamtbevölkerung war ein der gegebenen Epoche nach dem Verfasser nicht mehr als 3600–3700 Mann. Bis 1696 wurde sie um 1000 Mann verringert. Der Zuwachs der Bevölkerung begann erst nach 1720, infolge der Einwanderungen. Am Anfang des 19. Jahrhundert stagnierte die Bevölkerung, in der Mitte des Jahrhunderts ist sie wieder im Wachsen. Der Verfasser stellt fest – nach den archivatischen Angaben –, daß die natürliche Vermehrung neben anderen demographischen Faktoren eine wichtige Rolle spielte. Die Nationalitäten – und Religionszusammensetzung der städtischen Bevölkerung veränderte sich im 18. Jahrhundert, aber die eingewanderten Slowaken, Griechen, Armenier, Deutschen, Juden assimilierten sich schnell. So kann man wohlbegründet feststellen, daß Gyöngyös seinen ungarischeren Charakter und die chatolische Mehrheit der Bevölkerung auch vor 1848 durchgehends bewahrte.

Népesség

A török kiűzése után Magyarország népessége – kisebb-nagyobb megtorpanásokkal – gyorsan növekedett. A hódoltság teremtette népesedési űr a XVIII. század végére megszűnt, ami az ország településszerkezetének és nemzetiségi összetételének jelentős változásával járt együtt. A XV. században még virágkorukat élő magyar mezővárosok többsége a török korban elpusztult vagy népességük nagyarányban megcsappant, s ezzel termelőképességük is hanyatlásnak indult. Akadtak azonban olyan települések is, ahova a veszélyhelyzet összeterelte a lakosságot. Ilyen népességkoncentráló hely volt a Királyi Magyarország és a Török Birodalom határán fekvő Gyöngyös. Szakály Ferenc kutatásaiból tudjuk, hogy a város a XVI–XVII. században is nagy népességbefogadó és megtartó erejéről volt ismert és hódoltsági viszonylatban kiemelkedő népesség számmal büszkélkedhetett.¹ Az

oppidum a török korban sem pusztult el, bár lakói a császári és szultáni hadak elől időnként menekülni kényszerültek. A veszély elmúltával azonban rendre visszatértek házaikba, folytatva mindennapi munkájukat. A korban még bizonyos bevándorlással is számolhatunk a város életében. Mindenekelőtt felvidéki szlovák evangélikusok települtek be. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy gyakori volt a városból való elvándorlás is. A XVI–XII. században ennek ellenére Gyöngyös egyike volt azon kevés hódoltsági mezővárosnak, melyek népességük egy jelentős részét megtartották és a XVIII. századot nem lakóhelyük újjáépítésével kellett kezdeniük.

Arra a kérdésre, hogy hányan laktak a városban a hódoltság végén, nem könnyű választ adni. A Szent Bertalan plébániatemplomban vezetett keresztelési anyakönyv bejegyzései alapján Szakály 5200–9000 főre tette az oppidum össznépességet a XVII. század második felében.² Meglátásunk szerint azonban a becslés felső határa túlzottnak tekinthető. Annál inkább így van ez, mivel ekkora lélekszámot Gyöngyös csak II. József idején tartott nyilván.³ Úgy véljük, hogy az 5200-as népességszám is korrekcióra szorul. Ez a számítás ugyanis az anyakönyvből kikövetkeztetett 3500 katolikus mellett 1700 református lakost feltételez a városban. A reformátusok ilyen magas számára – források híján – erőteljes politikai akcióikból következett. Össznépességen belüli arányuk azonban nem valószínű, hogy ilyen magas volt. A XVIII. század végén és a XIX. század első felében a kálvinisták és lutheránusok együttes száma nem érte el a város egész lakosságának 2,5%-át.⁴ A hódoltság után, amikor a népesség erőteljesen nőtt elképzelhetetlen, hogy a protestánsok száma töredékére esett volna vissza. Annál inkább így van ez, mivel elvándorlásukról egyetlen forrás sem beszél. Érvelésünket közvetett módon alátámaszthatja az a tény is, hogy az 1640 táján betelepült evangélikus szlovákok rövidesen áttértek a katolikus hitre, amely bizonyára nem következett volna be, ha az oppidumban nagy számú protestáns közösséget találnak. Úgy gondoljuk, hogy a reformátusok és evangélikusok össznépességen belüli aránya 5%, azaz 170 fő lehetett. Ezek szerint a török kiűzését közvetlenül megelőző időben Gyöngyös lakossága nem volt több 3600–3700 főnél.

Igazolhatja fenti gondolatmenetünket a hódoltság után, 1696-ban készült adóösszeírás is, mely 308 nem nemes háztartást számolt össze a városban. A szakirodalom tanúsága szerint a korban 6–7 személy élt egy háztartásban. Az összeírás által felölet lakosságot tehát 2200 főben állapíthatjuk meg. A város nemesi társadalmát illetően csak becslésekre szorítkozhatunk. Ennek alapja az 1720. évi országos összeírás, mely 102 nemesi háztartásról tud.⁵ Az oppidum hosszú távú népesedési viszonyainak ismeretében úgy véljük, hogy ez a szám negyedszázaddal korábban sem lehetett sokkal alacsonyabb, hisz az általunk vizsgált korban a nemesség össznépességen belüli aránya igen

magas volt, 15–20% körül mozgott. Véleményünk szerint tehát a közel 500 nemessel együtt 1696-ban 2600–2700 ember élt Gyöngyösön.

Felmerülhet a kérdés, hogy mi volt az oka annak, hogy a lakosság bő két évtized alatt 3700-ról 3200-ra csökkent. Ebben elsősorban a várost súlytó óriási tűzvész, az 1679. évi pestisjárvány és a felszabadító háború pusztításai játszottak szerepet.

A szélesebbkörű tájékozódást szolgálja Gyöngyös és Eger XVII. század végi népességének összehasonlítása. A kamarai adminisztrátorok Eger 1687-ben lényegében lakatlanul találták. Bár az igen kedvező letelepedési feltételek nagy számban vonzották a betelepülőket, egy 1695-ös összeírás szerint a 4000 lakos legalább felét fegyverfogaásra kötelezett hajdúk tették ki.⁶ Nem minden tanúság nélküli Gyöngyös 1697-es és a szabad királyi városok 1787-es népesedési adatainak összevetése sem. Ebből ugyanis kiderül, hogy a civitasok ötödének lélekszáma még II. József korában sem érte el a mátraaljai oppidum száz évvel korábbi lélekszámát.⁷

Értékes információkat tartalmaz a XVIII. század első harmadára vonatkozólag Bél Mátyás munkája, melynek bevezető mondata így hangzik: „A Mátra ölében egy napsütötte síkságon fekszik ez a szép és népes város”.⁸ A kortárs tehát az egyik legjellemzőbb vonásnak a helység népes voltát tartja. A Magyarországot jól ismerő tudós ezen megállapítása megerősíti azt a meggyőződésünket, hogy Gyöngyös nemcsak hódoltsági viszonylatban, hanem országosan is a nagyobb lélekszámú városok közé tartozott.

A török kiűzésétől az 1730-as évekig terjedő időszakban az oppidum lakosságának növekedését több tényező is hátráltatta. Bél Mátyás tudósítása szerint „Lakói átvészelték a török időket, megmaradtak... De bőven kivette részét a háborúk és forradalmak időszakának szenvedéseiből, pusztította a pestis és a gyakori tűzvész.”⁹ A szerző nyilvánvalóan a Rákóczi-szabadságharc küzdelmeire és az 1709-es nagy pestisjárványra céloz, amely megítélte a lakosságot.

Pontosabb eligazítást nyújt a népességről az 1720-as országos conscriptio, mely 102 nemes és 211 jobbágyháztartást írt össze a városban.¹⁰ Amellett, hogy a jobbágyháztartások számát – arányaiban – túlságosan alacsonynak tartjuk, forrásunk kiegészítésre szorul. Nem tartalmazza ugyanis a feudális társadalom két alapvető jogi kategóriáján kívül esőket és az idegen nemzetiségűeket. Mindkét réteg képviseltette magát a városban, de hogy pontosan mennyien voltak azt nem tudjuk. Ha figyelembe vesszük, hogy a vizsgált másfél század alatt Gyöngyösön a nemesség részaránya a lakosság 15–20%-át tette ki, és az összeírásban nemességre vonatkozó híradását hitelesnek fogadjuk el, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy a jobbágyok és a conscriptioból kimaradtak együttes háztartásszáma 350–400 volt. Ez ösz-

szecseng az 1697. évi adatfelvétellel, amely szerint – mint már említettük – 308 nem nemes háztartást találtak az oppidumban.

Az 1720-as években tehát a város összesen 500 háztartásában 3200–3500 ember élt. A háborús pusztítások és pestisjárványok ellenére megindult népességnövekedés nem csupán a természetes szaporodásból eredt. A Királyi Magyarországról az egykori hódoltság felé irányuló belső vándorlás is komoly szerepet játszott benne. Gyöngyös ennek a népmozgásnak egyik kedvelt célpontja volt. Arra a későbbiekben fogunk kitérni, hogy miért szerettek a jövevények az oppidumban letelepedni.

A történeti demográfia becses forrása a II. József idején végrehajtott népszámlálás, mely az egész lakosságot számba vette és megbízható adatokat tartalmaz.¹¹ Gyöngyösön a népszámlálók 1571 házban 9837 embert írtak össze. Közel hetven év alatt tehát megháromszorozódott a város népessége. Adódhatott-e ez a növekedés kizárólag természetes szaporodásból? Ha egyenletes ütemű állandó növekedést feltételezünk, akkor átlagban évi 100 fővel kellett gyarapodjon a lakosság ahhoz, hogy az 1780-as évek végére a tízezres nagyságrendet elérje. Faragó Tamás megállapítása szerint „*a kor-szakban nem számít különlegesnek egy település népességének évi 5–10 ezrelékes növekedése sem, vagyis 25 év népességszaporulata a kamatos kamatszámítás egyszerű elvét véve alapul és eltekintve a vándormozgalmaktól akár a 30%-ot is megközelítheti.*”¹² Hasonló megállapítást találunk Wellmann Imre tanulmányában is, aki az esztendőnkénti természetes szaporodást 6–14 ezrelékre becsüli.¹³

A fentiekből kiindulva végeztük el számításainkat. Az alábbi táblázat 1720-tól kezdve negyedszázadonként vizsgálja a növekedés mértékét.

Időpont	Természetes szaporodás
1720	3500 fő
1755	4550 fő
1780	5915 fő
1805	7690 fő
1830	9997 fő

Kimutatásunk, mely a 30%-os növekedési ütemet vette alapul, meggyőzhet bennünket arról, hogy Gyöngyös 1787-ben összeírt 9832 fős lakossága semmiképpen sem származhatott pusztán természetes szaporodásból. Ekkora lélekszámot az oppidum csak az 1830-as években ért volna el. A város természetes szaporodásból származó növekedése 1720–1780 között legfeljebb átlag évi 40 ember volt, amely messze elmaradt a fentebb említett 100 fős értéktől.

Mindebből az következik, hogy a XVIII. század folyamán végbement népességgyarapodásban a bevándorlás meghatározó szerepet játszott. Nagy telepítési akcióról nincs tudomásunk, a szűkre szabott belső és külső határ ilyen nem is tett volna lehetővé. Sokkal inkább spontán betelepedésről volt szó. A város jogállásából fakadó előnyök, a jó kereskedelmi lehetőségek és a századok óta művelt szőlőhegyek egyaránt vonzhatták a jövevényeket. Ehhez járult még az is, hogy a termelés folytonossága a török világban sem szakadt meg, így az ide érkezőknek életüket nem a határ újrafeltörésével, kultúrtájjá alakításával kellett kezdeniük.

Arra az igen fontos kérdésre, hogy a betelepülők az ország mely vidékéről származtak, adatok hiányában nem tudunk pontos választ adni. Bizonyára nem tévedünk nagyot, ha azt feltételezzük, hogy a sűrűn lakott felvidéki vármegyékből jöttek ide legtöbben. Erre enged következtetni Hont, Gömör és Borsod megyék panasa, melyet a Hevesbe irányuló jobbágyszökések miatt tettek. Szabolcs megye egyenesen katonai fellépéssel fenyegetőzik „látván helységei romlását s utolsó pusztulását lakosságának Hevesbe történt veszedelmes átköltözése miatt.”¹⁴

Átfogóbb képet kapunk Gyöngyös XVIII. századi népességfejlődéséről, ha eddigi eredményeinket összevetjük Eger, Heves megye, illetve az ország hasonló adataival.

A korábbi önmagához képest jelentős gyarapodást mutató Gyöngyös lakossága 1787-ben messze elmaradt a püspöki székhely lakosságától. Egerben ugyanis az összeíróbiztosok 2738 házban 16852 személyt számláltak össze.¹⁵ A század elején még 2000 fős város népessége a nyolcszorosára nőtt és az ország hatodik legnagyobb települése lett. Lélekszáma Gyöngyösnél sokkal dinamikusabban emelkedett, és a régió népesedési súlypontja ide helyeződött át.

Heves megye népesedési viszonyaiban is jelentős változások következtek be a korban. Lélekszáma hetven esztendő alatt csaknem kilencszeresére nőtt. Míg 1715-ben csak 15 000, 1786-ban már 132 000 ember élt a törvényesen egyesült vármegye területén.¹⁶ Helytelen lenne ugyanakkor a megye és a megyeszékhely erőteljes gyarapodását a történeti környezettől és a kiinduló állapotoktól elvonatkoztatva szemlélni. A hódoltság idején és az azt követő évtizedekben Eger és a vármegye lélekszáma igen alacsony volt, népességfejlődésük mélyről indult. Véleményünk szerint a század folyamán a népesedési keretek feltöltődésének, az adott gazdasági-társadalmi viszonyok között lehetséges legoptimálisabb szint elérésének lehetünk tanúi. A növekedés nagyságrendje pedig részben attól függött, hogy mekkora különbség mutatkozott a kiindulópont és a telítettségi küszöb között. Ez a küszöb természetesen megyénként, településenként változott és szoros összefüggésben volt a

természeti, gazdasági adottságokkal, a táj munkaerő-szükségletével és eltartó képességével.

A gyöngyösiek törökkori helybenmaradása azt eredményezte, hogy nem alakult ki akkora különbség a század eleji lakosságszám és a telítettségi küszöb között, mint a megye és Eger esetében, így a növekedés sem lehetett olyan nagyságrendű.

Figyelemreméltó változás következett be a népesség területi elhelyezkedésében is. 1715–20-ban Heves 15 ezres lakosságának még több mint 20%-a Gyöngyösön élt. A „kalapos” király idején az oppidum a megye lélekszámának már csak 7,4%-át mondhatta magáénak. A vidék erőteljesebb benépesülését mutatja, hogy 1786-ban Eger és Gyöngyös lakossága együttesen is csak az össznépszség 20%-át tette ki.

A város népességfejlődése arányaiban leginkább az ország egészének népességfejlődésével rokonítható. Becslések szerint 1720-ban a Kárpát-medencében 4,3 millió ember élt.¹⁷ II. József adatfelvételei már 9,5 millió lakosról tudósítanak. Magyarország lélekszáma tehát több mint kétszeresére (120%), Gyöngyösé, mint már említettük közel háromszorosára (180%) nőtt.

II. József népszámlálásával kapcsolatban még két dologra kell felhívni a figyelmet. Egyrészt az összeírás adatai visszaigazolni látszanak azt a korábbi feltevést, mely szerint egy háztartásban 6–7 ember élt. Ha ugyanis a népességet összevetjük a házak számával, akkor 6,2 fős értéket kapunk. Ez csak nő, ha a házszámból leszámítjuk a nyilvánvalóan nem lakás céljára szolgálókat. Hasonló következtetésre juthatunk, ha a megye többi települését vizsgáljuk. A megyei átlagtól eltérő viszont az egy házra jutó családok száma. Míg a települések többségében egy házban átlag egy, legfeljebb másfél család lakott, addig Gyöngyösön 1571 házban 3105, azaz házanként átlag két család élt. Ennek oka elsősorban a belső határ szűkösségében keresendő.

Érdekes adalékokkal szolgál az összeírás a nemek és életkor szerinti tagozódásra vonatkozóan is. A férfiak és nők száma csaknem megegyezik, hiszen 4711 férfi mellett 4913 nőről tudósítanak a népszámlálók. A férfiak közül 1912-en házastársi kötelékben éltek, 1709-en pedig 17 éven aluliak voltak. A még nőtlenek vagy már özvegyek együttes száma 1090-re tehető. A házas férfiakéval nyilvánvalóan megegyezik a férjezett nők száma. További megoszlásukról azonban a népszámlálás nem tájékoztat. Feltehető ugyanakkor, hogy a férfilakossághoz hasonló belső arányok jellemezhették a nők társadalmát is. Ha feltevésünk helyes, akkor a 17 éven aluli nők száma 1800 körül lehetett. Bonyolítja a mérlegelést az a körülmény, hogy míg a 17 éven aluli, családalapítás előtt álló fiúkat sarjadéknak minősítették, addig ez nem mondható el a hasonló korú lányokról, akik már eladó korúnak számítottak, sőt egy részük már bizonyára férjezett volt. Ezt támasztja alá a tudós pozsonyi professzor híradása, mely szerint „Szép hajadon leányt tizenöt éven

feliül ritkán látni: amelyik lány szerethivaló, már tizenkét éves korában is elviszik. Amelyik lány tizenhat éves koráig nem megy férjhez, azt legényhez nem való vénlánynak tartják.”¹⁸ A sarjadék fiúk 80%-át az 1–12 éves, 20%-át a 13–17 éves kategóriába sorolták az összeíró biztosok. Amennyiben fejtegetéseink helyesek, megállapíthatjuk, hogy a város társadalmának 28%-a 12 éven aluli gyermek volt, akik a termelésben még nem, vagy csak korlátozott mértékben vettek részt.

A török világ és a Rákóczi-szabadságharc utáni békés időszakban a város régió belüli népességkoncentráció szerepe csökkent, ami elsősorban azzal magyarázható, hogy helyreállt a gazdaság és társadalom területi egyensúlya, megtörtént a természetes kiegyenlítődés.

Mindez nem jelenti azt, hogy Gyöngyös a XVIII. század végén jelentéktelen település lett volna. Johann Korabinsky 1786-ban megjelent német nyelvű művében például a következőket írja: *Ein volkreicher und angenehmer Ort im Hewescher Komitat*” vagyis „Sűrűn lakott helység Heves vármegyében, gyönyörű kis vidéken.”¹⁹ Hasonlóan nyilatkozott 1799-ben Vályi András, amikor a város ismertetését így kezdte: „Népes magyar mezőváros Heves vármegyében.”²⁰ A kortársak „érzékstatisztikája” tehát országos viszonylatban is a népes települések közé sorolta az oppidumot, ami összecseng Bél Mátyás korábban már idézett közlésével. A tudós szemlélők Gyöngyösről alkotott képe ezek szerint a XVIII. század folyamán nem változott.

A XVIII. század utolsó évtizedében a város népesedéstörténetének új fejezete kezdődik. A lakosság számára vonatkozó pontos adatok csak 1821-től kezdve állnak rendelkezésünkre, korábban ugyanis az egyházi sematizmusok csak a katolikusok lélekszámát rögzítették. Az össznépeességet így csak becsülni tudjuk. A nem katolikusok 1821-ben a város lakosságának még csak 5%-át, 1855-ben azonban már 13%-át tették ki. Joggal feltételezhetjük, hogy ez az arány 1821 előtt sem haladta meg az 5%-ot. Mindezeket figyelembe véve készítettük el táblázatunkat, mely a II. József összeírásától 1855-ig terjedő időszakot öleli fel.²¹

Év	Lélekszám
1787	9832
1806	9856
1810	9756
1821	12151
1825	12941
1835	13865
1845	15703
1855	16235

A fenti adatok jól érzékeltetik, hogy az oppidum népesedéstörténetének ez a korszaka két jól elkülöníthető részre oszlik. Első felét a stagnálás és a lélekszám visszaesése jellemzi, a másodikat erőteljes növekedés.

Az 1787-től 1821-ig terjedő időszakban feltűnően lelassult a népszaporulat, sőt 1806–1810 között száz fővel csökkent Gyöngyös lakossága. Elképzelhető, hogy a városi társadalom egy szűk rétege valamilyen oknál fogva nem került összeírásra, de az is lehet, hogy elvándoroltak. Feltűnő mindenestre, hogy a népességcsökkenés majdnem teljes egészében a város tulajdonában lévő Bene-pusztá lakóit érintette.

A XIX. század elejéig a gyöngyösiak az oppidum régi belterületén, árka-in, sövényein belül próbáltak elhelyezkedni, mindinkább földarabolva az egyébként is szűk telkeket. A teljes telítődés II. József idejére végbement és a népességszám növekedése leállt. A további terjeszkedést a beépíthető köz-földek hiánya gátolta és a népesség gyarapodásának is útját állta. A választott tanács azért nem tudott házhelyet osztani, mert ekkorra a közterületek már sorra a földesurak kezébe kerültek. A XVIII. század fejlődését így hát hosszú, több mint harminc éves megtorpanás követte. Ez a megtorpanás időben egybeesett a nagy francia forradalom és a napóleoni háborúk nyomán kibontakozó mezőgazdasági konjunktúrával, amely országszerte a majorságok bővítésére, illetve jobb kihasználására sarkallta a birtokosokat. Így volt ez Gyöngyösön is, ahol a határbéli – nem túl nagy kiterjedésű – majorságokat emiatt sem lehetett az 1820-as évek elejéig házhelyosztásra felhasználni.

A házhelyhiányon túl a növekedést az egész országra jellemző tényezők is hátráltatták. Ilyen volt a francia háborúk vérvesztesége a főleg hegyvidékeket súlytó katasztrofális termés 1816–1819 között és az ebből fakadó éhínség.

A szakirodalom közhelyszámba menő megállapítása, hogy a népességfejlődésben a stagnálás is visszaesést jelent. Beszédesen bizonyítja ezt Gyöngyös és Eger példája. A megyeszékhely ugyanis 1812-ben már húsz-ezer főt számlált, ami II. József idejéhez képest 20%-os gyarapodást jelentett.²² Ezzel szemben a mátraaljai oppidum 1810-re még az 1787-es lélekszámát sem tudta megtartani. Az is igaz viszont, hogy a püspöki város is elérte a telítettségi szintet és lélekszáma a reformkorban tovább nem nőtt.

Eszterházy Miklós két telepítési akciójának eredményeként az 1821-es évektől gyors népességnövekedésnek lehetünk tanúi. Az uradalom a város fertályain kívül a Solymos utcai egykori temető mellett 22 hold majorsági szántóföldet osztott telkekre és taksásai közül a házhelyigénylőket szerző-désben kötelezte arra, hogy két éven belül felépítsék házukat. A szorgos munka eredményeként az osztás után már egy évvel, 1821-ben az oppidum jegyzőkönyve azt adta hírül, hogy „*a város harmadik fertálya máris majd-nem 130 házakkal kijebb terjedett.*”²³ Az 1830-as, 1840-es években tovább

nőtt az eredeti határon kívül épült házak száma, ami egyre nagyobb népesség elhelyezkedését tette lehetővé. Gyöngyös új részeit Hercegi Újvárosnak és Vizivárosnak nevezték.

Ismét felmerülhet a kérdés, hogy a város reformkori nagy lélekszám-növekedése természetes szaporodás eredménye-e csupán, vagy abban a bevándorlás továbbra is meghatározó szerepet játszott. Korábbi módszerünket alkalmazva vizsgáljuk meg, hogy a természetes szaporodás milyen népességszámot eredményezhetett, és azt hasonlítsuk össze Gyöngyös általunk már ismert adataival:

Idő	Népesség	Természetes szaporodás
1821	12 151	12 151
1825	12 941	12 637
1835	13 865	13 900
1845	15 703	15 290
1855	16 235	16 819

Eredményeinket elemezve aligha lehet kétséges, hogy az oppidum lakosságának gyarapodása az 1820-as évektől kezdve a természetes szaporodásnak köszönhető. A ki- és bevándorlás a XIX. század első felében is hozzájárulhatott a város népesedési viszonyainak alakulásához, korántsem olyan döntő módon azonban mint a XVIII. század folyamán. Az adott időszak népesedéstörténetének országszerte legjellemzőbb vonása is éppen az, hogy a gyarapodás majdnem kizárólag természetes szaporodásból származik.

A növekedés mértéke azonban jóval meghaladta az országos átlagot. Magyarország népessége 1787–1851 között 40–50%-al, az oppidumé 65%-al nőtt. Heves és Külső Szolnok vármegye is elmaradt Gyöngyös mögött annak ellenére, hogy a legerőteljesebb lélekszámnövekedést felmutató területek közé tartozott a maga 50%-os gyarapodásával.²⁴ A mátraaljai város ráadásul lakosságszámának gyors emelkedését fele annyi idő alatt érte el, mint az előbbiek.

Összefoglalóul elmondhatjuk, hogy Gyöngyös népességfejlődésének bő másfél százados történetét elsősorban három tényező befolyásolta: a lakosság törökkori helyben maradása, a külső és belső határok szűkösége, valamint az, hogy a jövevények szívesen települtek le itt. A növekedés nagyságrendje a korszak egészében felülmúlta az országos átlagot, a régió belüli népességkoncentráció szerepe azonban a kiegyenlítődési folyamat eredményeként jelentősen mérséklődött. Mindazonáltal a hódoltságtól a jobbágyfelszabadításig terjedő időszakban az oppidum a kortársak megítélése és a statisztikai adatok alapján is Magyarország népesebb települései közé tartozott. A népesedési viszonyokat a XVIII. században elsősorban a bevándorlás, a

XIX. század első felében pedig a természetes szaporodás befolyásolta. A reformkor nagy lendületű lélekszámnövekedése a polgári átalakulásra is hatással volt.

Nemzetiségi hovatartozás

A Mohács utáni török terjeszkedés és a nyomában járó pusztítás a Kárpát-medencén belül elsősorban a színmagyar lakosságú területeket érintette, tőlük követelve a legnagyobb véráldozatokat. Az ország közepe a XVII. század végére jórészt elnéptelenedett, településszerkezete átalakult. A XVIII. században a népesedési űr megszűnt, de az ország nemzetiségi összetétele alapvetően megváltozott. A nemzetiségek nagyarányú térfoglalása azt eredményezte, hogy a magyarság saját hazájában kisebbségbe szorult, és a nemzetiségi probléma hosszú távon a legfontosabb politikai kérdések egyikévé vált.

A hódoltság peremvidékén elhelyezkedő Gyöngyöst a törökök gazdagsága miatt szultáni, khász várossá nyilvánították, ami a szpáhi birtokoknál kedvezőbb adózási feltételeket jelentett és a portyázásokkal szemben fokozottabb védettséget biztosított. Jórészt ezen körülményeknek köszönhető, hogy a város középkori eredetű magyar lakossága nem hagyta el otthonát, kontinuitása megmaradt. Éppen ezért az idegen nemzetiségűek oppidumban való megtelepülése mindvégig szórványos jelenség maradt és össznépességen belüli arányuk nem érte el a 10%-ot.

Az 1715–20. évi országos összeírás nem tudott arról, hogy a városban magyarokon kívül más nemzetiségűek is élnek, így a jelölésükre szolgáló rovatokat rendre üresen hagyta.²⁵ A híradás azonban nyilvánvalóan téves, hisz Gyöngyösnek ekkor zsidó, szlovák és görög lakói is voltak.

A zsidóság jelenléte a város társadalmában már a XV. századtól bizonyítható.²⁶ Időleges letelepedésükről a hódoltság alatt is tudunk. A XVII. század második felében budai és gyöngyösi kereskedő zsidók között üzleti kapcsolatok szövődtek.²⁷ Az oppidumban való végleges meggyökeresedésük csak a felszabadító háborút követő évtizedekre tehető. A jórészt házaló kereskedéssel foglalkozó zsidók 1724-ben már zsinagógát is építettek, ami növekvő létszámukat és anyagi erejüket mutatja. A tanács és a földesurak zsidósághoz való viszonya ellentmondásos volt. Hol a kiűzetésüket szorgalmazták, hol kedvezményekkel látták el őket. A XVIII. század végétől gazdasági szerepük megerősödött, társadalmi súlyuk megnőtt. A reformkorban számuk látványosan emelkedett. 1825-ben 308, 1835-ben 429, 1845-ben 925, 1855-ben pedig 1085 gyöngyösi zsidóról adnak hírt forrásaink.²⁸ Össznépességen belüli arányuk 1825-ben még a 2,5%-ot sem érte el, 1855-ben azonban a városlakó polgárságnak már közel 7%-át adták. Egy 1835-ös öz-

szeírás szerint 70%-uk kereskedő, 20%-uk bérlő, 10%-uk pedig iparos volt.²⁹ Többen szolgáltak közülük a honvédseregben, ami a magyar nemzeti célokkal való azonosulásukra utal. Minden bizonnyal közrejátszott ebben a gyöngyösiek zsidósággal kapcsolatos magatartása, melyet a megértés és türelem jellemezett.³⁰

A török hódoltság alatt telepedtek le a városban azok a szerb, örmény, görög makedón stb. kereskedők, akiket a helyiek arnót vagy görög névvel illettek. 1710-ben saját kereskedő társulatot hoztak létre az ún. „Arnót Compániát”. Közösségüket választott bíró irányította.³¹ 1715 körül 200 görög adófizető kereskedőcsaládról van tudomásunk. Bél Mátyás fontosnak tartotta megjegyezni, hogy: „*Kereskedő boltot gyakran látni a piacon, főleg görögökét.*”³² 1741-ben vallási okok miatt kiűzték őket a városból, de többségük hamarosan visszatért. A kötelező hűségeskü letétele után a leggazdagabb családok kiemelkedő szerepet játszottak Gyöngyös kereskedelmi és hiteléletében. Ők voltak az egész vidék bankárai. A földesurak gyakran helyezték el náluk kamatra pénzeiket. Lélekszámuk azonban fokozatosan csökkent. A XVIII. század közepén még kb. 300-an lehettek. 1806-ban 40, 1848-ban pedig már csak 4 görög család élt a városban.³³ Létszámuk csökkenésével párhuzamosan veszítettek gazdasági jelentőségükből is. Gyöngyösön is végbement ugyanis az az országosan ismert folyamat, melynek eredménye a görögök kereskedelmi- és hiteléletből való kiszorulása lett. Gazdasági pozícióikat a zsidók foglalták el. A görög-zsidó váltás okait a szakirodalom máig nem tudta megnyugtatóan tisztázni.³⁴ A görögök visszaszorulása és a zsidók térfoglalása közötti kölcsönhatás ugyanakkor városunk esetében is nyilvánvaló.

Az oppidum társadalmának leggyorsabban asszimilálódó nemzetisége a szlovák, korabeli elnevezéssel a tót volt. Az 1640-es években betelepült kisebb népcsoportjuk rövid idő alatt elmagyarosodott és áttért a katolikus hitre. A XVIII. század első harmadában a kortárs „újabbán bevándorolt” szlovák jövevényekről írt.³⁵ A majorsági szőlőkben szívesen alkalmazták őket idénymunkákra. Nagy részük a munka befejezése után hazatért, voltak azonban olyanok is, akik a városban maradtak és letelepültek. Róluk szól a tudósítás, mely szerint „*életmódjukban a magyarokat is, németeket is utánozzák. Lakásuk nem olyan tiszta, mint a németeké, beszédjük pedig olyan, mint a magyaroké, mert a magyar nyelvet úgy elsajátítják, mintha magyar-nak születtek volna. Nemcsak a városokban hanem a falvakban is magyarul beszélnek és magyarosan öltözködnek.*”³⁶ Lélekszámukról, népességen belüli arányukról nincsenek adataink. Annyit tudunk csupán, hogy a XVIII. század közepén a városlakó magyarokon kívül „kevés német, több szlovák” élt Gyöngyösön.³⁷ Számuk az 1790-es években már az egyébként sem túlságosan népes németiség lélekszámánál is kisebb volt. „Kevés tót mesterember”-

ről Fényes Elek is hírt adott, ami arra utal, hogy beolvadásuk nem volt teljes, vagy kisebb csoportok a XIX. század első felében is érkeztek a városba, akik egy ideig őrizték nyelvüket, szokásaikat.³⁸ Biztosan tudjuk, hogy a Szent Erzsébet templomban 1825-ben még tartottak szlovák nyelvű miséket.

A török kor után német telepések is érkeztek Gyöngyösre. „A bevándorolt németek nemcsak testalkatban, hanem életmódjukban és lakásuk berendezésében is különböznek a magyaroktól. Az itteni természeti viszonyok nem teszik számukra lehetővé, hogy... szülőföldjük szokásai szerint éljenek, s ha erre mégis kísérletet tesznek rendszerint belebuknak, tönkremennek a magukkal hozott kevés pénzüket is elveszítik... Környezetük magyar nyelvét hamarosan elsajátítják, de öltözködésükben, szokásaikban megőrzik különállásukat.”³⁹ A németek megjelenése Gyöngyösön azokra az évekre tehető, amikor meggyeszerzte jelentős földesúri telepítő akciókkal számolhatunk. (Pl. Grassalkovitsok/ Hangsúlyoznunk kell ugyanakkor, hogy az elsősorban kézműves mesterségeket űző jövevények nem szervezett akció keretében érkeztek a városba. Bél Mátyás a XVIII. század első harmadában és Korabinszky 1786-ban a németekről szólva ugyanúgy a kevés jelzöt használta, mint Fényes Elek a XIX. század derekán.⁴⁰ Ez azt mutatja, hogy ez a nemzetiség csak kis mértékben volt jelen az oppidum társadalmában. 1750-ben a német ajkú lakosok arra kérték a ferences atyákat, hogy az 50 családot meghaladó közösség részére német papot adjanak, mivel többségük alig beszél magyarul.⁴¹ Másfél évtized múltán azonban a barátok Historia Domusa már 140 családról írt, melyek nagy része rövidesen asszimilálódott. Az 1790-es években csak 197-en nem beszélték közülük a magyart, főleg az idősebb generáció tagjai. A teljes elmagyarosodás azonban még a reformkorban sem ment végbe, hisz a Szent Urbán templomban az 1830-as években is tartottak vasárnaponként német nyelvű miséket.⁴²

Valószínű, hogy rövidebb-hosszabb ideig cigányok is éltek az oppidumban, még inkább annak határában. A rájuk vonatkozó legfontosabb adat érdekes módon éppen az, hogy az 1765–1771. évi megyei cigányösszeírásban egyetlen gyöngyösi cigánnyal sem találkozunk.⁴³ A vándorló életmódot folytató népcsoport esetleges megtelepedését a városban és határában kiépült, századok óta jól működő rendészeti szervezet is nehezíthette.

Összefoglalóul elmondhatjuk, hogy Gyöngyös középkori eredetű magyar lakosságának továbbélése a nagy nemzeti átrendeződés századában is töretlen maradt, társadalmának nemzetiségi összetétele alig változott. A XVIII. század folyamán görögök, németek és szlovákok is érkeztek a városba de azok nagy része hamarosan asszimilálódott. A nemzetiségek egyébként is a bevándorlóknak csak kisebbik hányadát adták, nem úgy, mint Eger vagy a megye esetében. A beolvadás ugyanakkor meggyeszerzte végbement, így a század végére népességének mintegy 90%-a magyar anyanyelvű volt. Min-

dezek alól kivételt a zsidóság jelentett, amely leginkább megőrizte nyelvi, vallási, életmódbeli különállását és egyre növekvő lélekszámával, gyarapodó anyagi javaival a reformkor történetének egyik fontos szereplője lett.

Felekezeti megoszlás

A legtöbb hódoltsági mezőváros lakossága a XVI. században protestánsná vált. A török vallási ügyekben tanúsított közömbössége is közrejátszott abban, hogy egyházszervezetük, hitéletük megerősödött. A felszabadító háborúk után a katolikus egyház ezekben az oppidumokban, csakúgy mint az egykori hódoltság egész területén elvesztett pozíciói visszaszerzésére törekedett. Igyekezete azonban nagyrészt hiábavalónak bizonyult, hiszen az alföldi városok lakossága az üldöztetések ellenére állhatatosan megtartotta protestáns hitét, ragaszkodott vallásához.

Gyöngyös felekezeti megoszlásában a török uralom idején nem következett be gyökeres változás. Népsége megmaradt katolikusnak, bár a hitújításnak itt is voltak hívei. A katolicizmus a város vallásos életében mindvégig meghatározó maradt, befolyását a lakosság zöme felett töretlenül megőrizte.

Fontos szerepük volt ebben az itt megtelepült ferences és jezsuita szerzeteseknek. A ferencesek az 1400-as évektől éltek a városban. A XVIII. században Gyöngyösön működött Magyarország legnagyobb zárdája és papnevelője.⁴⁴ A jezsuiták a tanács többszöri kérése nyomán 1634-ben nyitották meg gimnáziumukat két páter vezetésével. A rendek a lakosság hitéletét templomuk falain kívül is erősíteni igyekeztek, vallási és jótékonyági társulatokat alapítottak.⁴⁵ A jezsuita rendet feloszlató 1773. évi határozat után a gyöngyösi rendház is megszűnt, templomuk pedig filiatemplommá vált. A ferencesek csak úgy tudták elkerülni a II. József rendeletében foglaltakat, hogy az egri püspök 1788-ban plébániát engedélyezett nekik. A város, mely ez idáig a kegyúri jogot gyakorolta, a ferencesek számára létrehozott alsóvárosi plébánia estében lemondott a jogáról, mert nem akarta a ráháruló többletterheket viselni.⁴⁶ A közösség anyagi erejét a „tüzek városában” egyébként is eléggé igénybe vette templomaik gyakori újjáépítése, restaurálása valamint az oltárok gondozása.

A reformáció megjelenése Gyöngyösön az 1530-as évekre tehető. A lutheri eszmék terjedése itt – meglátásunk szerint – nem a katolikusok áttérésével, hanem jövevények beköltözésével kezdődött. Ezt támasztja alá egy 1606-ban Budán kelt szultáni parancs, mely a korábbi időkre visszautalva így fogalmazott: „... mintegy 20–30 magyar család jött máshonnan Gyöngyösre lakni s ott megtelepedett... kik vallásra nézve amazoktól különböztek.”⁴⁷ Az 1540-es évek körül már protestáns egyház működött a városban, melyről egy török levél tudósított.⁴⁸ A katolikusok kezdetben a városon kívül

lévő „apácák kápolnáját” adták át a lutheránusoknak istentiszteletek céljára. Ez azonban a portyázók miatt veszélyes volt. Az újhitűeknek tekintett protestánsok erejét mutatja, hogy 1555-re megszerezték a város nyugati fertályán lévő Szent Urbán templomot minden haszonvételével együtt és azt a XVII. század végéig háborítatlanul használták.

A XVI–XVII. század folyamán számos jótevője akadt az egyháznak, akik alapítványokkal, birtokokkal, kisebb nagyobb pénzüsszegekkel támogatták a közösséget.

1566-tól kezdve a lutheránusok közel fél évszázados sikertelen küzdelmet folytattak a város Nagytemplomának birtokbavételéért. Úgy véljük azonban, hogy ezekből az adatokból nem szabad messzemenő következtetéseket levonni a népességen belüli számarányukra vonatkozóan. Szakály Ferenc számítása szerint a hódoltság végén a protestánsok az összlakosság 1/3-át tették ki. Úgy tűnik azonban, hogy a Szent Bertalan templomért folytatott harc idején végrehajtott összeírás nem támasztja alá ezt a feltevést. A lutheránusok, akik azt állították magukról, hogy lélekszámuk eléri a katolikusokét a török hatóság döntőbíráskodását kérték. Miután Arszlán budai pasa egybehívatta a lakosságot és pontos kimutatást készíttetett a felekezeti megoszlásról kiderült, hogy a kivándorlással fenyegetőzők csak 52 családfővel képviseltették magukat a város társadalmában, míg a katolikusok 728-al.⁴⁹

Meggyőződésünk, hogy felekezeti megoszlás tekintetében a reformáció megjelenésétől a jobbágyfelszabadításig terjedő időszak egészét nagyjából ezek az arányok jellemezték. II. József korában például a protestánsok egy folyamodványukban azt írták, hogy „... a türelmi parañcs kedvezményre jogosító kellékekkel bírnak, mivel a gyöngyösi Helvet hitvallású családok száma a 100-at kiteszi.”⁵⁰ Véleményünk szerint ebbe a környékbeli falvak református szórványát is beleértették amint ez a XIX. században is szokásban volt. Alátámasztja ezen feltevéssünket a városi tanács 1783-as adatfelvétele, melyben 60 protestáns családfőt írtak össze.⁵¹ Mindezt mérlegelve úgy gondoljuk, hogy a XVIII. század végén az oppidum protestáns lakossága nem lehetett több ötszáz főnél, ami az egész népesség valamivel több mint 5%-át jelentette. Amint a későbbiekben látni fogjuk, a XIX. század első felében lélekszámuk már az összlakosság 2,5%-át sem érte el.

Ha a fenti számadataink helyesek, akkor magyarázatra szorul a protestánsoknak az az erőteljes politikai tevékenysége, amely az 1710-es évekig tetten érhető forrásainkban. A felvetődő kérdésre a következőket válaszolhatjuk: a városnak szorult helyzetében a tehetős református egyház többször folyósított nagyobb kölcsönöket, amiért cserébe megpróbálták érdekeiket minél jobban érvényesíteni. Klimó Pál a gyöngyösi protestáns egyházak múlt századi historikusa a hódoltságvégi állapotokról például a következőket írta: „talán ez időben állott a... református egyház vagyoni jóllétének tetőpont-

*ján. Nemcsak, hogy maga szükségét nem lát, de heverő pénzkészletéből magának a városnak is ad kölcsön nagyobb összegeket.”*⁵²

A XVIII. században gyökeresen megváltoztak a hatalmi és politikai viszonyok és vészterhes időszak következett a református és evangélikus közösségek életében. Az egri püspök megtiltotta számukra a prédikátor és tanítótartást, valamint kizárták őket a városi tanácsból. A korszakban a „... református szülők gyermekei a Katholikus pap által kereszteltettek a halottak szintén az által temették és a házasságok is ez által kötöttek meg.”⁵³ 1714-től évi 100 forint stólapénzt is adtak a katolikus plébánosnak.

II. József türelmi rendeletének megjelenése után a gyöngyösi protestánsok megpróbálták régi jogaikat, a vallási ügyekben egykor meglévő szabadságukat helyreállítani. A Helytartótanács engedélyezte szabad vallásgyakorlatukat, de régi templomukat nem kapták vissza. Új templomot, parókiát építettek s ezzel lezárult életükben az „elnyomatás időszaka”.

További vizsgálódást igényel annak megállapítása, hogy mikor következett be és hogyan ment végbe a lutheránus-kálvinista váltás a gyöngyösi protestantizmus történetében. Annyi bizonyos, hogy az 1555. évi egyezmény alkalmával a Szent Urbán templomot a katolikusok még a lutheránus híveknek adták át, 1667-ben azonban már a kálvinisták panaszolták sérelmeiket az egri diván előtt.⁵⁴ Az evangélikus közösség mindvégig része volt a város társadalmának, de a hódoltság második felétől kezdve meghatározó erővé a református egyház vált. Valószínűnek látszik, hogy az ország más területeihez hasonlóan a gyöngyösi magyarok is inkább a kálvinizmust tették magukévá, míg a lutheri eszmék elsősorban a németek körében terjedtek.

Katolikusokon és protestánsokon kívül éltek a városban az izraelita hitközséghez és a görögkeleti egyházhoz tartozó hívők is. Mindkét vallásfelekezet erősen etnikumhoz kötődő. Az izraeliták már 1724-ben zsinagógát építettek Gyöngyösön, ami arra mutat, hogy hosszú távú letelepedésre alkalmasnak találták a várost. A XVIII. század végén vallásos társulatot alapítottak, később jótékonyági szervezeteket hoztak létre. 1813-ban végleges zsinagógát építettek, 1839-ben pedig elemi iskolát nyitottak a hitközség kebelében.⁵⁵

Az ortodox vallású „görög” kereskedőket hitük miatt a XVIII. század első felében rendszeres támadások érték. 1741-ben még a városból is kiűzték őket, ám hamarosan visszatértek, és a kötelező hűségeskü letétele után már türelmesebb bánásmódban részesültek. Hozzájárult ehhez gazdasági erejük, melyet az oppidum kölcsön formájában többször igénybe vett, így éppen kiűzetésük évében is a Szent Bertalan templom restaurálása céljára.⁵⁶ 1784-ben imaházát építhettek, 1809-ben pedig templomot emeltek.⁵⁷

A XIX. század elejétől már átfogóbb képet rajzolhatunk a város felekezeti megoszlásáról, bár forrásaink 1821-ig csak a katolikusok számáról nyújtanak

pontos felvilágosítást. Ezek szerint 1806-ban a felsővárosi plébániához – Bene-pusztát is ideértve – 5387, az alsóvárosihoz kerekén 4000 hívő tartozott. Gyöngyös katolikus lakossága tehát ebben az évben 9387 fő volt.⁵⁸ A négy évvel későbből ránk maradt sematizmus már csak 9292 hívőt vett számba.⁵⁹ Az össznépességet is érintő lélekszám csökkenés lehetséges okairól korábban már szoltunk.

Az alábbiakban táblázatba foglaljuk forrásaink 1825–1855 közötti adatait, melyek már minden, a városban élő vallásfelekezetet felölelnek.⁶⁰ Jól érzékelhetjük a reformkorban végbement változásokat, ha számsoraink összeállításakor tíz éves periódusokat veszünk alapul:

Felekezeti megoszlás 1821–1855 között

Év	Plébánia	Kat.	Ref.	Evang.	Pravoszl.	Izr.
1821	Felsővárosi	7 167	34	10	39	160
	Alsóvárosi	4 341	273	14	11	102
Összesen		11 508	307	24	50	262
1815	Felsővárosi	7 733	32	10	36	180
	Alsóvárosi	4 509	295	8	10	128
Összesen		12 242	327	184	6	308
1835	Felsővárosi	8 378	56	25	20	260
	Alsóvárosi	4 664	275	18	–	169
Összesen		13 042	330	43	20	429
1845	Felsővárosi	8 858	79	33	15	620
	Alsóvárosi	4 861	279	24	1	305
Összesen		13 719	358	57	16	925
1855	Felsővárosi	9 090	100	64	22	696
	Alsóvárosi	4 960	271	17	1	389
Összesen		14 050	371	81	23	1085

A táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy a XIX. század első felében Gyöngyös lakosságának túlnyomó többsége a korábbiakhoz hasonlóan keresztény, azon belül katolikus volt. Bár a keresztények mindvégig a népesség legalább 90%-át adták, a város lakosságának nem keresztény részét alkotó zsidóság egyre nagyobb arányú gyarapodása első látásra szembeűnő. Itt kell megjegyeznünk, hogy az izraelita-zsidó fogalmakat szinonimaként használjuk, mert úgy gondoljuk, hogy korszakunkban tartalmuk nehezen választható szét és ezzel nem követünk el módszertani hibát.

Felekezetenként vizsgálva a táblázatot azt mondhatjuk, hogy a katolikusok és reformátusok száma hosszú egyenletes ütemben, nagyjából a természetes szaporodásnak megfelelően növekedett.

Az evangélikusok lélekszáma 1821–1825 között közel 1/3-ával csökkent, majd a következő évtizedben kb. 2,5-szeresére nőtt, és ez a tendencia a későbbiekben is folytatódott. A fogyás megmagyarázható a halálozásokkal, de a gyarapodás nem lehetett a természetes szaporodás eredménye. Feltehető, hogy a lélekszámnövekedés bevándorlás következménye volt, valószínűbbnek tűnik mégis az, hogy az 1830-as évektől a sematizmusok is a gyöngyösi közösséghez tartozónak tüntették fel a szórványban élő lutheránusokat.

A felekezetek sorában a görögkeleti egyház volt az egyedüli, mely ekkortájt a sorvadás egyértelmű jeleit mutatta. Másfél évtized alatt elvesztette híveinek 60%-át és ez az apadás csak a szabadságharc utáni években állt meg, illetve fordult visszajára. A gyors lélekszámcsökkenés okát nem kereshetjük kizárólag az elhalálozásban. Bizonyos mértékű elvándorlással és valószínű asszimilációval is számolhatunk. Annál inkább így van ez, mert ilyen kis létszám esetében egyetlen család elvándorlása vagy beolvadása is gyengítheti az egyház erejét.

A már korábban említett görög-zsidó „örségváltás” sajátos módon jelent meg a gyöngyösi pravoszláv egyház és az izraelita hitközség estében. Az 1821–1835 között másfél évtizedben az ortodoxia híveinek száma 60%-al csökkent, míg az izraelitáké 63%-al nőtt. Az izraelita hitközség lélekszáma egyébként negyedszázad alatt négyszeresére emelkedett, amely gyarapodás elsősorban bevándorlásból adódott. Különösen gyors változást figyelhetünk meg 1835 és 1845 között, amikor számuk 429 főről 935 főre nőtt.

A gondolatsor lezárásaként vessük össze az oppidumban élő zsidók lélekszámának alakulását az ország hasonló adataival! Azt találjuk, hogy Magyarország zsidó lakossága 1787-ben 80 ezer, 1804-ben 126 ezer, az 1840-es években pedig 250 ezer fő volt.⁶¹ A II. József uralkodásától a szabadságharcig eltelt hatvan év alatt tehát 3,1-szeres gyarapodásnak lehetünk tanúi. Táblázatunk adatai azt mutatják, hogy Gyöngyös izraelita vallású lakosságának növekedési üteme ennél jóval erőteljesebb volt, hiszen alig több mint harminc év alatt számuk 4,1-szeresére emelkedett.

Ezek után vizsgáljuk meg azt, hogy az egyes felekezetek milyen arányban képviseltették magukat a város társadalmában. Az alábbi táblázatunk ezt mutatja.

A vallásfelekezetek %-os megoszlása 1821–1855 között

Év	Katolikus	Református	Evangelikus	Pravoszláv	Izraelita
1821	94,7	2,5	0,19	0,41	2,15
1825	94,5	2,5	0,13	0,35	2,38
1835	94,0	2,38	0,31	0,14	3,00
1845	91,0	2,37	0,37	0,10	6,13
1855	90,0	2,37	0,51	0,14	6,95

Adataink azt mutatják, hogy a felekezetek belső arányában nagyobb átalakulás elsősorban a katolikus és izraelita egyházaknál történt. Ez a változás egyirányú és az egész időszakra jellemző volt. Ennek a legfontosabb jellemzője a katolikusok aránybeli csökkenése és a zsidók aránybeli növekedése. Ez a folyamat azonban úgy játszódott le, hogy a térvesztés nem lélekszámcsökkenést jelentett, hanem csak a katolikus lakosság lassú ütemű gyarapodását, mely a természetes szaporodásnak felelt meg. Az arányeltolódást mindenek előtt az erőteljes zsidó bevándorlás okozta. A belső struktúra legjelentősebb változását az 1835–45 között eltelt évtizedben figyelhetjük meg, amikor is az izraeliták népességen belüli aránya 3%-ról 6%-ra emelkedett, a katolikusoké pedig ugyanennyivel csökkent. Fontos megjegyeznünk, hogy a nagyarányú zsidó betelepülés nem egyedülálló, hanem országosan is ismert jelenség ebben az időszakban.

A református, evangélikus és görögkeleti egyházak helyzete a reformkorban számottevően nem változott. A három felekezet együttesen is a népesség mindössze 2,5–3%-át adta. 1835-ben az izraelita hitközség lélekszáma már felülmúlta a református egyház lélekszámát és így a második legnagyobb vallásfelekezetté lépett elő. A lutheránusok és pravoszlávok csekély, fél százalék alatti aránya arra utal, hogy ezek az egyházak a XIX. század első felében Gyöngyös vallásos életét lényegesen nem befolyásolták.

Hasonlítsuk most össze Magyarország és Gyöngyös vallásfelekezeti megoszlását a XIX. század elején!

Vallásfelekezet	Magyarország %-ban	Gyöngyös %-ban
Katolikus	60	94,7
Református	15	2,5
Evangelikus	9	0,19
Görögkeleti	13,5	0,41
Izraelita	1,7	2,15

A táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy Magyarország és Gyöngyös vallásfelekezeti megoszlása között lényeges különbségek voltak. Az

oppidum társadalma vallási szempontból szinte egynemű, az országe sokszí-
nű, meglehetősen tagolt. Hasonlóság mindössze az izraeliták népességen
belüli súlyában mutatkozott. Bár mindkettőt a katolikus többség jellemezte,
az arányok közel sem voltak azonosak. Míg a nem katolikus keresztények
Magyarország lakosságának 37,5%-át adták, addig Gyöngyösön össznépes-
ségen belüli arányuk 3% körül mozgott. Ez arra vall, hogy a XVI–XVIII.
század megpróbáltatásokkal teli kora sem bontotta meg a mátraaljai város
felekezeti homogenitását.

JEGYZETEK

1. Szakály Ferenc: Gyöngyös gazdasági és társadalmi változásai a török korban. In.:
Havassy–Kecskés (szerk.): Tanulmányok Gyöngyösről. Gyöngyös, 1984.
147–179.
2. Uo.
3. Danyi Dezső–Dávid Zoltán: Az első magyarországi népszámlálás. (1784–1787)
Bp., 1960. 66–67.
4. Schematismus venerabilis cleri agriensis ad annum 1821 Agriac, 1821.
5. Heves Megyei Levéltár IV–7/a/1. Öi. 555.
6. Nagy József: Eger története. Bp., 1978. 179.
7. Thirring Gusztáv: Városaink lakosságának kereseti viszonyai a 18. század máso-
dik felében. Gazdaságtörténeti Szemle, 1901. 133–134.
8. Bél Mátyás: Heves megye ismertetése 1730–1735. Fordította és magyarázatokkal
ellátta Soós Imre. Eger, 1968. 97–102.
9. Uo.
10. Heves Megyei Levéltár IV–7/a/1. Öi. 555.
11. Danyi–Dávid: i.m.
12. Faragó Tamás: A történeti demográfiai kutatások főbb forrásairól. In.: Erdmann
Gyula (szerk.): Rendi társadalom – polgári társadalom. 2. Gyula, 1989. 442.
13. Wellmann Imre: Magyarország népességének fejlődése a 18. században In.:
Magyarország története 1686–1790. 1. kötet. Bp., 46.
14. Soós Imre: i. m. 34.
15. Nagy József: i. m. 205.
16. Soós Imre: i. m. 38.
17. Wellmann Imre: i. m.
18. Bél Mátyás: i.m.
19. Johann Matthias Korabinsky: Geographisches-Historisches und Produkten Lexi-
kon von Ungarn. Preßburg, 1786.
20. Vályi András: Magyarországnak leírása. Budán, 1799. 2. kötet, 81–82.
21. Danyi Dezső–Dávid Zoltán: i. m., és Schematismus.... 1821, 1825, 1835, 1845,
1855.
22. Nagy József: i. m. 270.
23. Heves megyei Levéltár Gyöngyös városi protocollum. XI. 301, 312–313.
24. Soós Imre: Heves megye községei 1867-ig. Eger, 1975. 38–39.

25. Heves Megyei Levéltár IV-7/a/1. Öi. 555.
26. Szakály Ferenc: i.m.
27. Uo.
28. Schematismus venerabilis cleri agriensis ad annum... Agriae, 1825, 1835, 1845, 1855.
29. Megyei zsidóösszeírás 1835. Heves megyei Levéltár IV-7/b/6. 18.
30. Misóczki Lajos: Fejezetek Gyöngyös művelődéstörténetéből a közgyűjtemények tükrében. In.: Havassy-Kecskés (szerk.): Tanulmányok Gyöngyösről. Gyöngyös, 1984. 626–629.
31. Dezséri Bachó László: A gyöngyösi templomok története Gyöngyös, 1944.
32. Bél Mátyás: i.m. 102.
33. Dezséri Bachó László: i. m.
34. Faragó Tamás: i. m. 86–89.
35. Bél Mátyás: i.m.
36. Uo.
37. Uo.
38. Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Bp., 1851. 1. kötet 69–70.
39. Bél Mátyás: i.m.
40. Uo., Korabinsky: i.m., Fényes Elek: i.m.
41. Dezséri Bachó László: i.m.
42. Uo.
43. Cigányok összeírása 1765–1771. HmL IV-1/g.
44. Vályi András: i.m.
45. Dezséri Bachó László: i.m.
46. Uo.: 173.
47. Uo.: 21.
48. Klimó Pál: A gyöngyösi evangelicus, református 1876. évtől Helvét és Ágostai evangélikus egyesült protestáns egyház történetének vázrajza. Gyöngyös, 1891.
49. Dezséri Bachó László: i. m. 18.
50. Klimó Pál: i. m. 15.
51. Uo.: 148.
52. Uo.: 6.
53. Uo.: 13.
54. Fekete Lajos: Gyöngyös város levéltárának török levelei Levéltári Közlemények, 1932. 10/1933. 11.
55. Misóczki Lajos: i.m.
56. Dezséri Bachó László: i.m.
57. Misóczki Lajos: i.m.
58. Schematismus venerabilis cleri agriensis ad annum 1806 Agriae, 1806.
59. Uo. 1810.
60. Uo. 1821., 1825., 1835., 1845., 1855.
61. Vörös Károly: A magyarországi társadalom (1790–1848). In.: Magyarország története 1790–1848. 1. kötet Bp., 473–485